

УДК 94:378.6(477-25)«1941-1942»

© **ЛЕВЧЕНКО Юрій**

кандидат історичних наук, завідувач відділу інформаційно-бібліографічної роботи Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601 (hjcj@i.ua)

© **LEVCHENKO Yuri**

PhD (History), Head of the Information and Bibliography partition Scientific Library of the National Dragomanov Pedagogical University, 9, Pyrogova str., Kyiv, Ukraine, 01601 (hjcj@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-7275>

Бібліографічний опис статті: Levchenko Y. (2021). Osvitnya ta kul'turna diyal'nist' Kyuyivs'koho pedahohichnoho instytutuvperiod natsyst-s'koyi okupatsiyi (lystopad 1941 - veresen' 1942 rr.) [Educational and cultural activities of the Kyiv Pedagogical Institute during the Nazi occupation (November 1941 - September 1942)]. *Svit Clio* [Clio World], 4(3-4), 30-49. [in Ukrainian].

ОСВІТНЯ ТА КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЛИСТОПАД 1941 – ВЕРЕСЕНЬ 1942 РР.)

Анотація. Мета та завдання дослідження. Метою статті є розкриття діяльності Київського педагогічного інституту в роки нацистської окупації. Схарактеризовано стан освітніх процесів, що відбувалися в окупованому Києві, з'ясовано вплив освітньої політики нацистів на функціонування педінституту, проаналізовано освітні та культурні заходи, до реалізації яких був причетний заклад та його колектив у період обмеженого функціонування у вересні 1941 – листопаді 1942 рр. **Методологія дослідження** окреслена принципами науковості, історизму, об'єктивності. Історико-системний метод уможливив усебічно розкрити еволюцію освітніх процесів в окупованому нацистами Києві. Хронологічний метод забезпечив послідовний виклад подій, що відбувалися в педагогічному інституті, дав змогу простежити їхню динаміку та виявити їхню залежність від нацистської освітньої політики. **Наукова новизна.** Уперше в історичній науці зроблено спробу комплексного аналізу малодослідженої проблеми освітньої та культурної діяльності Київського педагогічного інституту в період нацистської окупації України. Київський учительський інститут постав за підтримки Київської міської управи в листопаді 1941 р. унаслідок об'єднання Педагогічного та Учительського інститутів. У грудні 1941 р. відбувалося організаційне становлення педінституту. Директором фінансованої з бюджету Київської міської управи установи було призначено Василя Прокоповича Завітневича. Для розташування інституту було передано будинок, дібрано педагогічний та господарський персонал, відновлено діяльність видавництва при інституті. За ініціативи В. Завітневича, від січня 1942 р. інститут став координаційним центром із підготовки та видання нових державних шкільних підручників для початкової (1-4 класи) та середньої (5-7 класи) шкіль. У березні того ж року Учительському інституту повертають його попередню назву – Київський педагогічний інститут. Із травня 1942 р. його працівники надавали методичну допомогу вчителям київських народних шкіл. Із цією метою було створено читальню та методичні кабінети (української мови, математики та вітчизнознавства), де проводили індивідуальні та тематичні консультації педагогів, а в читальні добирали педагогічні та художні твори для використання в освітньому процесі. У липні 1942 р. при педагогічному інституті постало методично-консультаційне бюро, що опікувалося складанням навчальних планів та освітніх програм для народних шкіл. 18 вересня 1942 р. німецька окупаційна влада закрила Київський педінститут. **Висновки.** Відновлений за підтримки Київської міської управи в листопаді

1941 р. Київський учительський (із березня 1942 р. – педагогічний) інститут упродовж майже року своєї діяльності так і не сформував професорсько-викладацький склад, не здійснив набір студентів і не розпочав звичного для ЗВО навчального процесу. Попри це, інститут усе-таки працював обмежено, ставши єдиним у місті методичним і видавничим центром для вчителів народних шкіл. Скориставшись тим, що на початковому етапі окупації німецька військова адміністрація не надто втручалася в організацію та зміст поновленого в деяких школах міста восени 1942 р. освітнього процесу, активні діячі українського націоналістичного руху через міську управу Києва пропагували ідею створення нової української школи, очищеної від більшовицької ідеології та побудованої на основі національного навчання й виховання. Зважаючи на це, було ініційовано підготовку на базі педінституту нових, дерадянیزованих навчальних посібників і підручників. З переходом на початку 1942 р. влади в Києві до рук німецької цивільної окупаційної адміністрації райхскомісаріату «Україна» нацистська освітня політика набуває конкретних обрисів. Розпорядження очолюваного А. Розенбергом Міністерства східних окупованих територій щодо запровадження в Україні обов'язкової двоступеневої семирічної освіти адміністрація райхскомісара Е. Коха де-факто ігнорувала та саботувала. На цьому тлі діяльність відновленого Київського педагогічного інституту набула характеру обмеженої жорсткими окупаційними реаліями організаційної, методичної та видавничої роботи, спрямованої передусім на забезпечення організаційно-методичного супроводу діяльності дозволених нацистами початкових «народних шкіл». У 1942 р. педінститут став місцем проведення засідань Правописної комісії, покликаної виробляти правила оновлення українського правопису. Поряд із цим Київський педагогічний інститут упродовж короткого періоду своєї діяльності був одним із культурних центрів окупованого Києва. У травні-серпні 1942 р. приміщення педінституту стало місцем проведення низки меморіальних, культурних і мистецьких заходів національно-культурного спрямування. Закриття педінституту у вересні 1942 р. пов'язували із планами нацистів щодо ліквідації будь-яких форм середньої та вищої освіти місцевого населення окупованої України.

Ключові слова: Київський педагогічний інститут, Київська міська управа, культурні заходи, методична робота, нацистський окупаційний режим, «народні школи», освітня політика, підручники, Правописна комісія.

EDUCATIONAL AND CULTURAL ACTIVITIES OF THE KYIV PEDAGOGICAL INSTITUTE DURING THE NAZI OCCUPATION (NOVEMBER 1941 – SEPTEMBER 1942)

Abstract. *The aim of the article.* The purpose of the article is to reveal the activities of the Kyiv Pedagogical Institute during the Nazi occupation. The author characterizes the state of educational processes that took place in occupied Kyiv, shows the impact of Nazi educational policy on the functioning of the Pedagogical Institute, analyzes educational and cultural activities, which involved the institution and its staff during the limited operation (September 1941 - November 1942). **The research methodology** is outlined by the principles of scientificity, historicism, objectivity. The historical-systemic method made it possible to comprehensively reveal the evolution of educational processes in Nazi-occupied Kyiv. The chronological method helped to provide a consistent account of the events that took place in the pedagogical institute and allowed to trace their dynamics and reveal their dependence on Nazi educational policy. **Scientific novelty.** For the first time in historical science, an attempt to comprehensively analyze the little-studied problem of educational and cultural activities of the Kyiv Pedagogical Institute during the Nazi occupation of Ukraine has been done by the author. The Kyiv Teachers' Institute was established with the support of the Kyiv City Council in November 1941 as a result of the merger of the Pedagogical and Teachers' Institutes. In December 1941 there was an organizational formation of the Pedagogical Institute. Vasyl Prokopovych Zavitnevych was appointed director of the institution financed from the budget of the Kyiv City Administration. The authority gave a building for the institute, selected pedagogical and serving staff, and restored the institute publishing house. At the initiative of V. Zavitnevych in January 1942, the institute became a coordination center for the preparation and publication of new Desovieted school textbooks for primary (grades 1-4) and secondary (grades 5-7) schools. In March of the same year, the previous name - Kyiv Pedagogical was back to Institute Teachers' Institute. From May 1942, institut's staff provided methodological assistance to teachers of Kyiv public schools. For this purpose, a reading room and methodical offices (Ukrainian language, mathematics and national studies) were created. There individual and thematic consultations of teachers were held. In the reading room - pedagogical and artistic works were selected for use in the educational process. In July 1942, a methodological and

consulting bureau which took care of drawing up curricula and educational programs for public schools was established at the Pedagogical Institute. On September 18, 1942, the Kyiv Pedagogical Institute was closed by the German occupation authorities. **Conclusions.** Restored with the support of the Kyiv City Council in November 1941, the Kyiv Teachers' (since March 1942 - Pedagogical) Institute, for almost a year of its activity and did not form a teaching staff, did not recruit students and did not start the usual educational process. Despite this, the institute still had limited work, becoming the only methodological and publishing centre in the city for teachers of public schools. Taking advantage of the fact of minimum interfering into the organization and maintenance of the educational process by the German military administration in the autumn of 1942 at the initial stage of the occupation, the leaders of the Ukrainian nationalist movement promoted the idea of creating a new Ukrainian school based on national education and upbringing. In this regard, the preparation of new, de-Sovietized textbooks and manuals based on the Pedagogical Institute was initiated. The German civilian occupation administration of the Reich Commissariat "Ukraine" provided the concept of the Nazi education policy in early 1942. The orders of the Ministry of the Eastern Occupied Territories headed by A. Rosenberg and by the administration of Reich Commissioner E. Koch regarding the introduction of compulsory two-level seven-year education in Ukraine were de facto ignored and sabotaged. Against this background, the activities of the restored Kyiv Pedagogical Institute became limited by the harsh occupation realities of organizational, methodological and publishing work, aimed primarily at providing organizational and methodological support for the activities of the Nazi-allowed primary "public schools". The Pedagogical Institute became the venue for meetings of the Spelling Commission, designed to develop rules for updating the Ukrainian spelling in 1942. At the same time, the Kyiv Pedagogical Institute, for a short period of its activity, remained one of the cultural centers of occupied Kyiv. During May-August 1942, the premises of the Pedagogical Institute became the venue for several cultural and artistic events of national and cultural orientation. The closure of the Pedagogical Institute in September 1942 was linked to the Nazi's plans to eliminate all forms of secondary and higher education of the local population of occupied Ukraine.

Key words: Cultural events, educational policy, Kyiv Pedagogical Institute, Kyiv City Council, methodical work, Nazi occupation regime, "public schools", Spelling Commission, textbooks.

Постановка проблеми. У радянській історичній літературі та й великою мірою в сучасній українській історіографії історія закладів вищої освіти періоду нацистської окупації 1941–1944 рр. зводиться до двох основних тез: «із початком війни ЗВО були евакуйовані у східні райони СРСР», а ті, що залишилися на окупованій території, «грабувалися та руйнувалися нацистами». Своєю чергою, діяльність небагатьох закладів вищої освіти, що змогли поновити роботу на окупованій території, набувала здебільшого негативної конотації й трактувалася як прояв колабораціонізму або ж форма концентрації потенційного трудового ресурсу оstarбайтерів для Третього райху. Такі історіографічні рецепції є не що інше, як наслідок панування у вітчизняній історичній науці радянської концепції «Великої Вітчизняної війни», у якій не знаходили місце явища окупаційної доби, що не вкладалися в її ідеологізовану схему. Тому історики воліли за краще уникати подібних тем узагалі. Наразі склалася ситуація, коли тематика функціонування закладів вищої освіти в умовах «нового порядку» фактично випала із проблематики історії нацистського окупаційного режиму в Україні. Водночас є очевидним, що окреслена проблема потребує комплексного та неупередженого дослідження, адже вивчення досвіду функціонування ЗВО в умовах німецької окупації, без сумніву, додасть розуміння сутності, спрямування та практичного втілення нацистської окупаційної політики у сфері освіти.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – провідний навчальний заклад педагогічної освіти в Україні, має велику історію. Однак, період діяльності його історичного попередника – Київського педагогічного інституту – під час нацистської окупації 1941-1943 рр. донині є майже не дослідженим. Зі сторінок опублікованих у різні роки офіційних видань з історії університету дізнаємося про те, що війна перервала роботу ЗВО, а його евакуйована до Лебедина

Сумської області частина так і не розпочала навчальний процес, оскільки фронт було перенесено на лівобережжя України [57, с. 54-55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спорадичні згадки про поновлення роботи та діяльність Київського педінституту восени 1941-1942 рр. подибуємо в історичних працях, присвячених вивченню стану освіти Києва в умовах нацистської окупації [4; 18; 75]. Змістовніше цю проблему репрезентовано в дисертаційному дослідженні В. Удовика, у якому подано аналіз окупаційного режиму на теренах генеральної області «Київ». Зокрема, згадано про організацію при педагогічному інституті методичного консультативного бюро, яке очолював директор інституту В. Завітневич [76, с. 152, 168]. Голландський історик К. Беркгоф у своїй відомій монографії описує епізод закриття інституту у вересні 1942 р.: «[...] раптово прибули німці й наказали всім за п'ятнадцять хвилин звільнити приміщення [...]» [2, с. 165]. Вивченню життя та діяльності В. Завітневича присвятив монографічне дослідження хоровий диригент, музикознавець і викладач Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка Т. Миронюк. В одному з розділів книги йдеться про діяльність Василя Прокоповича на посаді директора педагогічного інституту в окупаційний період. Закцентовано увагу на ролі В. Завітневича в роботі освітянської комісії з підготовки підручників для початкової школи, що діяла при інституті [54, с. 49-57]. Дослідниця проблеми професійної освіти в райхскомісаріаті «Україна» І. Гончаренко в низці публікацій торкається методичної роботи, яку здійснювали працівники інституту, надаючи тематичні та індивідуальні консультації з різних предметів учителям народних шкіл Києва [15, с. 37; 16, с. 150; 17, с. 224]. М. Куницький подає відомості про те, що згідно з планами місцевої української адміністрації Київський учительський інститут мав розпочати роботу восени 1941 р. Проте через невизначеність джерел фінансування влада ухвалила рішення «про введення його до витратної частини міського бюджету» [48, с. 343-344]. Як бачимо, попри наявні спорадичні згадки в різноманітних працях, тема діяльності Київського педагогічного інституту в період нацистської окупації досі не стала предметом комплексного історичного дослідження.

Мета і завдання дослідження Метою статті є розкриття діяльності Київського педагогічного інституту в роки нацистської окупації. Схарактеризовано стан освітніх процесів, що відбувалися в окупованому Києві, спостережено вплив освітньої політики нацистів на функціонування педінституту, проаналізовано освітні та культурні заходи, до реалізації яких був дотичний заклад та його колектив у період обмеженого функціонування з вересня 1941 р. по вересень 1942 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Київ було окуповано німецькими військами групи армій «Південь» 19 вересня 1941 р. З ініціативи похідної групи ОУН(М), яка зуміла зорганізувати навколо себе патріотично налаштовану частину київської інтелігенції, переважно науковців та вчителів, відразу ж було організовано осередок місцевої влади – Київську міську управу. Її завданням було налагодження нормального, наскільки це могло бути в умовах війни, життя в місті: відновлення інфраструктури, виробничих підприємств, закладів культури та освіти, організація суспільної опіки тощо. 23 вересня 1941 р. Київ увійшов до зони відповідальності тилового району групи армій «Південь», а верховну владу в місті перебрала на себе 195-та польова комендатура зі складу 454 німецької охоронної дивізії 6 німецької армії. Німецька військова влада була зосереджена на виконанні воєнних завдань: просування фронту на схід, забезпечення потреб військ та охорона тилів. В адміністративній сфері органи німецької військової адміністрації обмежилися створенням мережі органів військового (комендатури) та місцевого (сільські, райони та міські управи) управління на захопленій території цивільної німецької адміністрації, яка згодом мала змінити військову. Саме з цієї причини німецька військова влада визнала Київську міську управу та майже не втручалася в її діяльність. Сама ж управа репрезентувала себе як український орган

самоврядування місцевого населення Києва. Завдяки її активній діяльності поступово відновлюється наукове й культурне життя в місті: поновлює діяльність Українська академія наук, Київський університет, Київський політехнічний інститут, Будинок учених, створено Всеукраїнську вчительську спілку, а при Інституті мовознавства УАН – комісію з відновлення українського правопису тощо [45, с. 30-32; 67, с. 90-91; 33, с. 20; 37, с. 14].

Саме за сприяння міської управи в листопаді 1941 р відновив роботу Київський педагогічний інститут. Це управлінське рішення було реалізоване наказом відділу культури та освіти № 417а від 7 листопада та затверджене постановою міського голови № 194 від 29 листопада 1941 р. Згідно з цими нормативними актами на ґрунті колишніх Педагогічного та Учительського інститутів створено Київський учительський інститут, що мав здійснювати педагогічну підготовку вчителів загальноосвітніх шкіл. Розташовувалася установа в будинку Педагогічного інституту по бульвару Тараса Шевченка, 22 та в новобудові, що виходила на вулицю Івана Франка, 44. Директором інституту місцева влада призначила Василя Прокоповича Завітневича [19, арк. 282; 27, арк. 218]. Передбачали, що інститут складатиметься із 6-ти факультетів: мовно-літературного, історичного, фізико-математичного, природничо-географічного, факультету дошкільного виховання та дефектологічного. Такий склад фактично відтворював довоєнну структуру Київського педагогічного інституту. У складі факультетів планували відкрити 11 кафедр: української мови, німецької мови, української літератури, історії, фізики, математики, географії, природничих наук, хімії, педагогіки, психології. Відповідно до штатного розкладу Київського учительського інституту, затвердженого в грудні 1941 р., керівний, професорсько-викладацький та адміністративно-господарський персонал ЗВО становив 25 посадових ставок. Серед них: директор інституту та його помічник із навчально-наукової частини, вісім голів та троє завідувачів кафедр, завідувача бібліотеки, бухгалтера, секретаря, друкарки, завідувача господарства, чотирьох сторожів, двох двірників і прибиральниці [23, арк. 18].

Проте реальна ситуація була дещо іншою. На грудень 1941 р. у Київському учительському інституті працювало на різних посадах 11 осіб: директор, завідувач бібліотеки, бухгалтер, завідувач господарства, 4 сторожі, 2 двірники та прибиральниця [19, арк. 170; 23, арк. 3; 28, арк. 77]. Тоді ж створили «Видавництво підручників при учительському інституті», що згодом отримало назву «Педагогічне видавництво» [24, арк. 53].

У жовтні 1941 р. влада в Києві перейшла від військової до цивільної німецької адміністрації, запровадженій на окупованій території ще наказом А. Гітлера від 17 липня 1941 р. «Про ведення цивільного управління окупованими областями СРСР». Утворене відповідно до цього рішення Міністерство окупованих східних областей під керівництвом А. Розенберга здійснювало управління територіями, що передавалися військовою адміністрацією шляхом обмеження тилових районів на шляху просування Вермахту вглиб СРСР. Іншим наказом А. Гітлера (від 20 серпня 1941 р.) було створено Імперський комісаріат «Україна» (Reichskommissariat «Ukraine») – цивільну управлінську структуру на частині окупованих українських земель. Рейхскомісаром фюрер призначив Е. Коха. 20 жовтня 1941 р. у структурі РКУ організаційно постала генеральна округа «Київ». За окупаційним адміністративно-територіальним розподілом Київ утворював однойменний міський район (Gebiet) «Київ-місто». У листопаді були утворені німецькі органи цивільної адміністрації. Органом управління міського гебіту став міський комісаріат (Stadtkommissariat), у який реорганізували 195-ту польову комендатуру. Органом управління генеральної округи «Київ» став генеральний комісаріат (Generalkommissariat) [46, с. 67-68].

Однак, фактичний перехід Києва під контроль німецької цивільної адміністрації відбувся значно пізніше. Перша офіційна інформація щодо цього з'явилася в «Українському слові» тільки 20 листопада 1941 р. [77], а 14 грудня в надрукованій у «Новому українському слові» відозві генерального комісара округи «Київ»

говорилося: «Територія Київської області, яка лежить на захід від Дніпра і місто Київ передані цивільному німецькому управлінню [...] керівництво управління перебуває в руках Генерального комісара Києва» [6].

У початковий період окупації уявлення німецької влади щодо освітньої політики в Україні ще не набули конкретних обрисів, а тому до початку 1942 р. військова та цивільна адміністрації не надто втручалися в цю сферу, де активно працювали органи місцевого самоуправління [17, с. 66-69]. Намагаючись діяти в межах поширюваного ними пропагандистського гасла про те, що «німці несуть народу України високу європейську культуру», окупаційна влада використовувала факти відновлення роботи закладів освіти, аби викликати довіру до себе та заспокоїти схвильоване війною місцеве населення [79, с. 158-159]. Упродовж осені 1941 р. районні та міські управи по всій окупованій нацистами Україні сприяли відновленню освітнього життя – відкривали школи, гімназії, технікуми, інститути, університети, організували в них навчання та виховання на національній основі.

Стан освіти в окупованому Києві в жовтні-грудні 1941 р. певною мірою відображають матеріали освітньої тематики на шпальтах «Українського слова». Частина цих публікацій критикувала радянську шкільну освіту за її надмірну ідеологізацію та русифікаторський характер [64; 83; 43]. Інша – пропагувала ідею створення нової української школи, яка має виховувати в дітях любов до України, національну свідомість, людську гідність, прагнення до знань. Для реалізації цієї мети та виховання молодого покоління національно свідомих українських громадян було передбачено створити нову, українську за формою та змістом, систему навчання та виховання, акцентовану на викладанні історії України, української літератури та народної культури [56; 65; 78].

4 листопада 1941 р. у школах Києва розпочався навчальний рік [8]. Усього в місті відкрилося 69 загальноосвітніх і початкових шкіл та 24 гімназії [29, арк. 20]. Однак, організація навчального процесу ускладнювалася цілою низкою важливих і нагальних для вирішення проблем. Серед них: ремонт пошкоджених війною навчальних приміщень, пошук фінансування, забезпечення медичного обслуговування учнів і вчителів. Чи не найгостріше відчувалася відсутність нових навчальних програм та методичного забезпечення навчально-виховної діяльності. Зрозуміло, що й підручників, які б відповідали новим освітнім вимогам, теж не було [29, арк. 22; 4, с. 88; 36, с. 163].

З метою адаптації навчально-виховного процесу шкіл до нових освітніх умов у структурі відділу культури та освіти Київської міської управи створили методичне бюро. До його компетенції належало розроблення навчальних планів і програм, складання методичних вказівок і надання вчителям методичних консультацій з питань педагогіки, дидактики та методики навчання [29, арк. 53, 59]. У статтях на шпальтах «Українського слова» часто порушували проблему відсутності шкільних підручників, які відповідали б новим освітнім вимогам, адже наявні в школах були наскрізь «засмічені» більшовицькою ідеологією [73; 1; 55]. Своєю чергою, німецька влада не дозволяла використовувати радянські підручники в навчальному процесі саме через їхній ідеологічний зміст. Шкільні колективи виходили із ситуації по-різному. Поширеним явищем було «виправлення підручників» шляхом викреслювання, заклеювання чи вирізання сторінок, рядків, ілюстрацій, які могли зашкодити вихованню та навчанню дітей. Проте навіть «виправлені» підручники часто виявлялися непридатними для використання в навчальному процесі через пошкодження та «застарілий» навчальний матеріал, що не відповідав вимогам нової української школи [36, с. 168]. Отже, особливо гостро постало питання підготовки нових, побудованих на ідеї національного виховання підручників. Початок зимових холодів, нестача палива для обігріву шкіл відтермінували негайне розв'язання освітніх питань, адже 15 грудня 1941 р. навчання в освітніх закладах Києва було припинено.

Наприкінці 1941 р. директор Учительського інституту В. Завітневич ініціював підготовку для шкіл нових, позбавлених радянських ідеологічних штампів українських підручників. За даними Т. Миронюка, ще 1941 р. директор інституту «[...] доручив кільком знайомим учителькам, з якими працював ще до війни, скласти буквар і читанку для малят. Жінки досить справно і швидко впоралися з роботою [...]» [54, с. 49-50].

На початку 1942 р. органи німецької цивільної адміністрації вже цілком перебирають владу в Києві. Вони підпорядкували собі Київську міську управу, «очистили» її від мельниківців та спрямували діяльність управи на виконання німецьких наказів. Таким чином Київська міська управа з органу самоврядування місцевого населення перетворилася на придаток німецької цивільної окупаційної адміністрації [46, с. 68-69, 202].

Перші офіційні розпорядження імперського міністерства окупованих східних територій з питань освіти в Райхскомісаріаті «Україна» райхсміністр А. Розенберг надіслав райхскомісару України Е. Коху на початку 1942 р. У «Директивах про створення системи шкільної освіти в Україні» та «Розпорядженні про обов'язкове навчання української молоді» було наголошено на запровадженні обов'язкової двоступеневої семирічної шкільної освіти. У перших чотирьох класах учні здобували початкову освіту, а в наступних трьох – початки професійної освіти. Учні старших класів мали проходити практику (у селах – сільськогосподарську, а в містах – із ремесел, основ промислового виробництва чи адміністрування). Після закінчення старших класів була передбачена можливість навчання випускників у трирічних професійних училищах чи технікумах. Поряд із цим директиви А. Розенберга визначали початкову чотирирічну народну школу єдиним обов'язковим загальноосвітнім навчальним і виховним закладом. За бажанням діти могли припинити відвідувати школи, якщо мали здібності та наміри щодо певної професії [34, с. 65-72].

На підставі отриманих із Берліну вказівок Е. Кох видав власні нормативні приписи щодо організації освіти в підвладному йому імперському комісаріаті. 12 січня 1942 р. з'явилася директива «Про умови відкриття початкових шкіл», а 21 січня – розпорядження «Про політику в справах вищої освіти». Відповідно до цих директив, із 1 лютого 1942 р. допускалося навчання місцевого населення в чотирикласних початкових народних школах. Розпочати навчання було дозволено за умов забезпеченості паливом для обігріву (після покриття потреб Вермахту та цивільних німецьких установ); відсутності небезпеки поширення інфекційних захворювань; наявності достатньої кількості вчителів; відсутності потреби використання шкільних будівель для інших важливих мет німецької влади. Поряд із цим у школах забороняли будь-які прояви більшовицької ідеології, зокрема навчальні плани, підручники, кінофільми, географічні мапи, живопис, графіка та скульптура, створені за більшовицького режиму. На період до запровадження нових навчальних планів і підручників у школах пропонували запровадити вільне навчання. У розпорядженні Е. Коха «Про політику в справах вищої освіти» йшлося про закриття до особливого розпорядження всіх вищих шкіл, за винятком медичних, ветеринарних, сільськогосподарських і технічних факультетів та природничо-наукових спеціальностей, які організаційно мали функціонувати як самостійні ЗВО [60, с. 71-76].

Характерно, що в першій половині 1942 р. тема освіти та виховання майже не висвітлена на шпальтах «Нового українського слова». Редакція обмежувалася друком двічі-тричі на місяць нотаток, присвячених критиці радянської школи [49; 69; 71], або ж пропагандистських матеріалів про школу німецьку [58; 70; 81] як зразок для розбудови української шкільної освіти. Різко змінилися акценти висвітлення освітньої політики – зникла концепція нової української школи, а замість неї поширювалася ідея пристосування освіти до умов «нового порядку». Цей підхід передбачав упослідження всіх освітніх питань і пріоритет відновлення

промисловості, промислів і сільського господарства з метою перемоги у війні з більшовизмом, тобто головним завданням школи стало виховання в дітях любові до праці, аби з часом перетворити учня на висококваліфікованого промислового чи сільськогосподарського робітника. На сторінках міської газети наразі популяризували теми «перепідготовки» вчителів з методики навчання та виховання дітей, фізичного та морального виховання учнів, нестачі підручників тощо [80; 82; 84; 85]. Реагуючи на розпорядження Е. Коха щодо початкової професійної освіти в Україні, німецька цивільна адміністрація на початку 1942 р. ініціює створення в Києві перших ремісничих шкіл [7; 61].

У січні 1942 р. В. Завітневич почав залучати до роботи зі створення нових шкільних підручників не лише співробітників своєї установи та працівників «Педагогічного видавництва», але й національно свідомих науковців, що залишилися в окупованому Києві. Результатом цих організаційних зусиль стало створення при «Педагогічному видавництві» Київського учительського інституту Комісії українських освітян (комісія авторів підручників). Як встановив Т. Миронюк, директор учительського інституту прагнув видати нові підручники вже в другому півріччі 1941/1942 навчального року [54, с. 53-54]. Принаймні відповідний штат працівників видавництва мало. «Відомості на виплату зарплати співробітникам Педагогічного Видавництва» за лютий 1942 р. засвідчують той факт, що в установі тоді працювало 8 осіб: технічний редактор І. Якубовський, п'ять друкарів (Л. Дзюбенко, А. Бабочкіна, О. Єзерницька, Л. Васильківська, С. Ізотова), бухгалтер видавництва С. Титаренко та секретар І. Люперсольський [26, арк. 15].

На початку лютого 1942 р. німецька цивільна влада ліквідувала Інститут мовознавства, тому засідання чинної ще тоді Правописної комісії, яку очолював В. Завітневич, продовжилися у приміщенні Київського учительського інституту [39, с. 494].

У березні 1942 р. між райхскомісаром Е. Кохом та імперським міністром А. Розенбергом стався конфлікт. Ішлося про тактично різні підходи «міністраліберала» та радикального нациста – райхскомісара до реалізації окупаційної політики в Україні. Річ у тім, що прагматик А. Розенберг виступав за проведення зваженої політики у сфері культури та освіти окупованих східних територій, яка сприяла б викоріненню з цих теренів радянської ідеології шляхом залучення провідних верств місцевого населення, зокрема інтелігенції, до добровільної співпраці з нацистами. Ще 1941 р. А. Розенберг виношував плани, згідно з якими майбутня Українська держава мала стати «буфером» Німеччини від небільшовицької Росії. Своєю чергою, рейхскомісар України дотримувався радикальних поглядів та без особливого погодження зі своїм керівником у вертикалі окупаційних управлінських органів почав проводити політику максимальної експлуатації всіх ресурсів України на користь Третього рейху. Для Е. Коха Україна була колонією, яка в майбутньому мала стати «життєвим простором» для німців. Саме тому, заручившись підтримкою А. Гітлера (який поділяв радикальні погляди райхскомісара щодо України), він ігнорував вказівки А. Розенберга, здійснюючи управління на власний розсуд.

Тактичний конфлікт між Е. Кохом та А. Розенбергом поширився на всі сфери окупаційної політики, також і освітню. Зокрема, жорстку протидію райхскомісара зустріли плани профільного імперського міністерства щодо культурно-освітнього розвитку українців і залучення місцевої інтелігенції до органів управління РКУ. Е. Кох відверто нехтував прагненнями української інтелігенції та вважав, що місцевому населенню буде досить мінімальної освіти [34, с. 83-85; 17, с. 73-89, 139]. Ставленник А. Гітлера був переконаний, що розвиток закладів культури, наукових і вищих навчальних закладів призведе до пробудження національної свідомості українців, а ці установи перетворяться на «розсадники націоналізму», що можуть виступити проти німецької окупаційної політики [14, с. 183; 13, с. 61]. Одним із таких «розсадників» німецька окупаційна влада вважатиме також і Київський

педагогічний інститут під керівництвом націоналіста В. Завітневича [41, с. 285, 389]. Починаючи з березня 1942 р. у діловій документації інституту та органів місцевої влади все частіше з'являється його довоєнна назва – Київський педагогічний інститут [32, арк. 14].

Німецька окупаційна влада не відразу поставила процес підручникотворення під свій повний контроль. Перша нарада авторів підручників з уповноваженим генерального-комісара з питань освіти Менцелем відбулася лише за два місяці від початку роботи зі складання підручників для народних шкіл – 5 березня 1942 р. Виправдовуючи свою неувагу до цієї роботи переобтяженістю іншими завданнями, уповноважений утім переглянув проекти та висловив свої побажання щодо укладання букваря, хрестоматії, підручників з арифметики, трудового виховання, домоводства, історії, географії та граматики. Крайньою датою завершення роботи над складанням підручників для народної школи було визначено 20 березня 1942 р. Після цього проекти підручників мали бути відправлені для затвердження до Берліна, де імперський міністр А. Розенберг мав вирішити питання про терміни видання підручників, асигнування на друк та гонорари для авторів [31, арк. 4-5].

28 березня 1942 р. відбулася підсумкова нарада авторів підручників для народних шкіл. Виступаючи на нараді, В. Завітневич зазначив, що підготовлені рукописи підручників для початкової школи ще 25 березня були відправлені до Берліна та мають повернутися наприкінці квітня поточного року. Голова комісії наголошував на труднощах і викликах, які доводилося долати авторам проектів. Ішлося про стислі терміни роботи, відсутність в укладачів авторського досвіду, несприятливі умови праці через недоїдання, холод і відсутність освітлення та фактичну безоплатність. Із позитиву В. Завітневич назвав здобутий авторами досвід творення підручників. Серед недоліків поданих текстів були помічені такі: компіляція, відсутність «твердої позиції» авторів, невдалий добір матеріалів, проблеми з правописом і термінологією. Ці недоліки автори мали виправити, готуючи підручники для середньої школи, робота над якими продовжувалася [31, арк. 15-17]. Зокрема, з архівних документів відомо, що в цей період тривала підготовка підручників для 5-7 класів з історії України, домоводства, граматики, географії та світової літератури [31, арк. 10-14; 32, арк. 12, 17].

У низці німецьких документів за березень 1942 р. трапляється інформація про те, що Педагогічний інститут готується до початку навчальної роботи: упорядковує кабінети, бібліотеку, добирає персонал. Ця діяльність начебто була пов'язана з отриманням завдання з підготовки вчителів для початкових шкіл [59; 41, с. 140]. Проте, судячи зі штатного розкладу інституту станом на квітень 1942 р., про такі плани навряд чи можемо говорити ствердно. Тоді в Київському педагогічному інституті працювало 11 осіб, зокрема директор В. Завітневич, бухгалтер Суходольський, завідувач бібліотекою Ю. Буркгарт, завідувач господарством П. Качуровський, двірники Н. Шульга та К. Лепеха, сторожі Ключовський, В. Гашинський, Я. Ковальчук, Т. Смолянова, прибиральниця К. Дудкало [25, арк. 2].

Натомість штат працівників «Педагогічного видавництва» скоротився вдвоє. 2 квітня 1942 р. у складі цього відокремленого підрозділу при Київському педагогічному інституті працювало лише 4 особи: 2 художники (О. Паславська та Д. Мазюкович), двірник К. Лепеха та кур'єр Л. Бюменталь [32, арк. 42]. Авторами підручників були О. Лебединцева, О. Смірнов, Є. Козинець, Ф. Коновалюк, М. Соколов, К. Забрило, П. Приходько, М. Кибальчич та Л. Підгайний [32, арк. 43]. У тому ж таки квітні 1942 р. до педінституту приєднали закритий німецькою владою Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП) [29, арк. 30; 32, арк. 26-29; 42, с. 197].

28 квітня 1942 р. керівник відділу культури та освіти на пленумі Київської міської управи інформував про стан підготовки підручників:

«[...] робота проводиться Педагогічним видавництвом при Київському учительському інституті. Над складанням підручників працюють найбільш

досвідченні, кваліфіковані педагоги, методисти; над їх художнім оформленням працюють відомі художники. Треба відмітити величезну роботу, яку вони проробили, їхній ентузіазм, враховуючи ті важкі умови, в яких вони працювали і працюють, враховуючи зокрема те, що за всю цю величезну, творчу роботу автори досі не одержали жодної копійки.

Для I–IV класів складено 18 підручників, всі вони одержали апробацію в Берліні та після привезення їх до Києва вони будуть здані до друку (для 1 класу: Буквар, Читанка, Збірник арифметичних задач, Збірник вправ для розвитку мови; для 2 класу: Читанка, Збірник арифметичних задач, Збірник вправ для розвитку мови, Підручник з природознавства; для 3 класу: Читанка, Збірник арифметичних задач, «Життя навколо нас» (підручник з природознавства), Початкова граматики для III та IV класів; для 4 класу: Читанка, Збірник арифметичних задач і вправ, «Наша земля» (підручник з вітчизнознавства/географічно-краєзнавчого характеру/), «Наша земля» (підручник з географії), «Нежива природа» (підручник з природознавства), Теорія арифметики).

Для V–VII класів складено 15 підручників, більшість з яких тепер оформляються художниками, перебувають на рецензії, виправляються після рецензії, взагалі проходять останні стадії щодо їхнього закінчення (для 5 класу: Хрестоматія з української літератури, Збірник арифметичних задач і вправ, Українська граматики (частина I. Морфологія), Ботаніка, Географія (початковий курс фізичної географії), Теорія арифметики; для 6 класу: Хрестоматія з української літератури, Граматики, частина II: Синтаксис, Геометрія (теорія та задачник), Алгебра (теорія та задачник), Географія (усі частини світу), Фізика, Зоологія, Креслення (підручник для учнів 6 та 7 класів); для 7 класу: Хрестоматія з української літератури, Алгебра, Геометрія, Природознавство (анатомія і фізіологія людини), Географія України, Фізика, Креслення). На кінець травня в основному буде закінчена й велика робота по складанню підручників для гімназій» [29, арк. 24, 85-89].

14 та 16 травня 1942 р. газета «Нове українське слово» опублікувала два короткі повідомлення про видання підручників для першого та другого класів народних шкіл, які за кілька тижнів німецька влада обіцяла передати до навчальних закладів [47; 62]. Також у червні з'явилася інформація, що підручники, підготовлені Київським педагогічним інститутом, схвалені імперським Міністерством східних окупованих територій, а надрукувати їх було вирішено в Німеччині [41, с. 207].

Наказом міського комісаріату Києва від 18 травня 1942 р. було санкціоновано навчання дітей віком до 11 років у чотирьох нижчих класах народних шкіл. У місті мали відкрити 46 таких шкіл. Було заплановано, що до виходу нових підручників навчання провадитимуть за тимчасовими навчальними планами та програмами, складеними методичним бюро відділу культури й освіти Київської міської управи. Власне, навчальний процес обмежувався читанням, письмом, рахуванням, іграми та ручною працею. Відповідно до затвердженого німецьким міським комісаріатом навчального плану, із загальної кількості 24 тижневих академічних годин для 1-2 класів та 28-ми годин для 3-4-х на викладання української мови відводилося 12 годин у 1-2-му та 10 годин у 3-4 класах. На викладання арифметики та геометрії відводилося 5 годин, на вітчизнознавство – 6, на малювання – 4. Ручна праця викладалася протягом 2-х уроків на тиждень тільки для дівчаток 3-4 класів. Обов'язковою мовою навчання була українська [9; 11; 41, с. 284-285].

Із середини травня 1942 р. працівники Київського педінституту почали надавати методичну допомогу вчителям народних шкіл [15, с. 37]. Із цією метою в інституті були створені методичні кабінети української мови, арифметики та вітчизнознавства, а також читальня, де для вчителів і методистів добирали педагогічну літературу та художні твори для використання на уроках. Із відкриттям народних шкіл у кабінетах учителям надавали індивідуальні й тематичні

консультації. Із 13-ї до 17-ї години щоденно, крім суботи, проводили індивідуальні консультації, що являли собою настанови з організації навчального процесу, ознайомлення вчителів з проектами навчальних програм, методичними листами, де містилися вказівки щодо викладання предметів, витягми з рукописів підручників тощо. Тематичні консультації відбувалися за окремим графіком з 14-ї до 16-ї години. За формою проведення вони були груповими. Під час таких консультацій учителям пропонували методичні вказівки з викладання окремих предметів у початковій школі. Про інтенсивність консультативної роботи методичних кабінетів педагогічного інституту свідчить статистика, згідно з якою лише за період з 18 травня по 4 червня 1942 р. інститут відвідали 249 учителів, які представляли 41 народну школу Києва [51].

Найбільше інформації є про тематичні консультації, проведені Київським педінститутом у червні 1942 р. Зокрема, 4 та 9 червня методист Савицька провела групове тематичне консультування з «Навчання грамоти»; 9 червня методист Підгрушна консультувала колег із теми «Організація спостережень і календар природи»; 8 та 12 червня було проведено консультацію «Викладання граматики в 3-4 класах» (методист Жовтобрюх); 10-11 червня – «Планування матеріалу з вітчизнознавства в 3-4 класах» (Підгрушна та Худощенко); 15-18 червня методист Радзівєвська консультувала з педагогічної проблеми «Праця з розвитку мови в 1-2 класах»; 16 червня методист Підгрушна провела тематичну консультацію з організації «екскурсій в природу»; методист Худощенко 18 червня надавала консультацію з теми «Практичні роботи та екскурсії географічного характеру»; 19 та 23 червня методист Гриценко працювала з колегами над проблемою «розвитку мовлення в 3-4 класах»; тоді ж консультації з проблеми «Роботи з глини і пап'є-маше для унаочнення курсу вітчизнознавства» провела методистка Ланге [20, арк. 22-23]. Улітку 1942 р. досить активно працювала бібліотека Київського педінституту. Наприклад, за період з червня по серпень її відвідали 2,772 читачі, яким було видано 4,787 книг. Серед відвідувачів бібліотеки – методисти інституту і бюро, а також учителі початкових шкіл міста [30, арк. 37-38].

У цей час продовжувала свою роботу й Правописна комісія. Повідомлення про її діяльність з'явилися в пресі райхскомісаріату з ініціативи А. Любченка в липні 1942 р. Засідання Правописної комісії відбувалися у приміщенні Київського педагогічного інституту. За основу для нового правопису комісія взяла правопис Української академії наук 1929 р. У складі очолюваної директором педінституту В. Завітневичем комісії були також професори Гуринський, Шаровський, Марківський, Ковалів, Горецький, письменник А. Любченко та інші відомі мовознавці [44; 50, с. 199-200]. Зокрема, 14 червня 1942 р. відбулося чергове засідання комісії, на якому аналізували питання про літеру «Г» та правопис «Л» в іншомовних словах [31, арк. 25-37]. Питання правопису слів іншомовного походження також обговорювалося на засіданні Правописної комісії 16 липня 1942 р. [31, арк. 37-42]. 14 серпня відбулося засідання комісії, присвячене правопису імен Православної церкви [31, арк. 43-49].

Того-таки місяця в пресі з'явилася інформація про те, що Правописна комісія завершує роботу над остаточним варіантом нового українського правопису, який буде обов'язковим для всіх друкованих книжкових, періодичних видань і шкільних підручників на території райхскомісаріату. Аби подолати тодішній правописний хаос, було заплановано видання нових Правил правопису окремою книгою [5; 72].

Наказом відділу культури та освіти Київської міської управи № 594 від 15 липня 1942 р. методичне бюро відділу культури і освіти та методично-консультаційний кабінет Київського педагогічного інституту були об'єднані в «Методично-консультаційне бюро». Керівником оновленої структури було призначено директора педагогічного інституту В. Завітневича, а його заступником – П. Левченка. Місцем перебування новоствореного бюро стало приміщення інституту. Це дало змогу працівникам бюро користуватися його кабінетами та

бібліотекою. Завданням методично-консультаційного бюро було складання навчальних планів і програм, проведення консультацій із питань методики навчання та виховання в народних школах [22, арк. 143; 12; 52; 53].

Із літа 1942 р. нацистські окупанти остаточно визначилися з наміром ліквідувати систему середньої освіти на території райхскомісаріату «Україна». У серпні Е. Кох видав два законодавчі акти, що поклали початок цьому процесу. Указом райхскомісара від 13 серпня 1942 р. було закрито всі освітні заклади, відкриті без погодження німецької цивільної адміністрації. 15 серпня з'явилися «Попередні директиви» щодо системи шкільної освіти. Вони були доповненням до директиви від 12 січня 1942 р. та встановлювали, що основним навчальним закладом у рейхскомісаріаті «Україна» залишалися чотирирічні народні школи, у яких мали навчатися діти віком від 7 до 11 років. Також дозволено створювати трирічні фахові школи для підготовки сільськогосподарських, ремісничих та промислових фахівців [34, с. 84, 241; 17, с. 85-86].

Попри плани окупантів, учительська спільнота готувалася до початку нового навчального року. Наприклад, 4-5 вересня 1942 р. у Таращі пройшла вчительська конференція, на якій обговорювали питання підготовки до нового навчального року, зокрема ролі вчителів у вихованні учнів. У роботі зібрання активну участь узяв і директор Київського педагогічного інституту В. Завітневич. Під час свого виступу перед колегами він наголосив на двох головних принципах виховання. За його словами, першим завданням учителя є завдання виховати в дитині людину. «У процесі виховання слід повернути дитині втрачене нею почуття пошани до батьків, навчити поважати їх працю. Коли дитина буде поважати батька, матір, старших – це буде гідна особа нашого суспільства [...] Важливим почуттям є любов до Батьківщини. Виховати у дитини любов до праці – є другим основним завданням виховання» [35].

Протягом майже року своєї роботи в умовах нацистської окупації Київський педагогічний інститут не лише залишався центром освітньої діяльності, але й був одним із осередків культурно-мистецького життя міста. 11 березня 1942 р. у Київській опері відбувся вечір пам'яті Тараса Шевченка, де з доповіддю про життя і творчість Кобзаря доручили виступити саме В. Завітневичу. За два дні його доповідь була опублікована на шпальтах «Нового українського слова» [38; 40].

16 травня 1942 р. у приміщенні Педагогічного інституту відбувся концерт, присвячений пам'яті українського композитора і диригента Кирила Стеценка, якому мало б виповнитися 60 років. Пам'ятному концерту передували вступне слово заступника голови Київської міської управи В. Волконовича та доповідь про життя і творчість композитора, виголошена науковим співробітником консерваторії Шреєром. У першому відділі концертної програми Київська хорова капела виконала композиції Г. Стеценка. У другому та третьому відділах узяли участь викладачі, студенти консерваторії та актори Київської опери [63]. Твори Баха, Гайдна, Генделя, Моцарта та Бетховена звучали в стінах педінституту 28 червня 1942 р. на концерті класичної музики, організованому Київською музично-драматургічною консерваторією [66].

Велика зала Київського педагогічного інституту 29 серпня 1941 р. стала місцем проведення пам'ятних урочистостей з нагоди 29-х роковин смерті Лесі Українки. За традицією, вступним словом зібрання відкрив директор інституту В. Завітневич, який говорив про роль геніальної української поетки в розвитку вітчизняної літератури й культури. Після обрали президію урочистого засідання, із неодмінно присутніми на подібних заходах керівниками міської управи та відділу культури й освіти. Серед них були: міський голова Л. Форостівський, його заступник В. Волканович, керівник і заступник керівника відділу культури й освіти міської управи І. Солодовник та М. Приходько. До президії запросили також директора консерваторії О. Лисенка (сина композитора), письменників Аркадія Любченка та Уласа Самчука, редактора «Нового українського слова» Ковальова [50, с. 208].

Особливими гостями пам'ятного заходу стали сестри Лесі України – Ольга Петрівна та Ізидора Петрівна Косачі, а також брат поетки, син М. Драгоманова – Світозар Драгоманов. Із рефератом про життя і творчість Лесі Українки виступив М. Базілевський. Після цього відбувся концерт студентів і викладачів консерваторії та хорової капели міської управи під орудою П. Гончарова. Його учасники виконували музичні твори та пісні на слова Лесі Українки [10; 68].

У першій половині вересня 1942 р. у штаті Київського педагогічного інституту працювало 10 співробітників. Окрім директора В. Завітневича, це були керівники методичних кабінетів. Кабінет української мови очолював М. Жовтобрюх; вітчизнознавства – О. Підгрушна; два кабінети арифметики – П. Левченко та О. Хлебникова. На посаді завідувача бібліотеки працював І. Люперсольський, а завідувачем господарства – П. Кучаровський, у підпорядкуванні якого перебували: двірник К. Лепеха, нічний сторож У. Гашинська та прибиральниця Т. Житкова [21, арк. 25].

Наступні події стали повною несподіванкою для колективу інституту. 18 вересня 1942 р. до приміщення педінституту прибуло німецьке керівництво з наказом про припинення діяльності установи. Працівникам інституту наказали протягом 15 хвилин залишити місце праці, не чіпаючи жодних документів. Формальною причиною закриття установи стало нібито рішення окупаційної влади про створення на її базі Німецького педагогічного інституту [50, с. 216].

Звісно ж, ніякого «німецького педагогічного інституту» створено не було, натомість протягом цілого року окупації (до вересня 1943 р.) приміщення та майно Київського педагогічного інституту були законсервованими, зберігалися та охоронялися персоналом, який і надалі обіймав свої посади. Збережені в архіві відомості на видання заробітної плати співробітникам Київського педагогічного інституту за першу половину квітня 1943 р. свідчать, що в зачиненій установі тоді працювало 9 осіб. Це були матеріально відповідальні керівники кабінетів, бібліотеки інституту, сторожі та двірник. Зокрема, майно кабінету історії і психології зберігав Ю. Буркгард; кабінету фізики – С. Данилевський; математики й географії – Ф. Калинович; біології – О. Підгрушна; хімії – Е. Ховавко. За книгами в бібліотеці продовжував наглядати І. Люперсольський. Приміщення зачиненого інституту охороняли сторожі У. Кобилянська та Н. Сигало, а двірником працював К. Лепеха [25, арк. 3]. Дослідниця проблеми становища професійної освіти України в умовах нацистської окупації І. Гончаренко в одній зі своїх статей зазначає, що «адміністрація та обслуговуючий персонал інституту (Київського педагогічного – Авт.) виконували лише одну функцію – зберігали майно» [15, с. 37]. Ми поділяємо думку колеги з тією поправкою, що працівники інституту почали здійснювати цю роботу після закриття установи у вересні 1942 р.

У січні 1943 р. відбулося останнє відоме засідання Правописної комісії. Члени комісії на вимогу німецької влади виробили проект латинізованої української абетки за прикладом чеської [50, с. 263]. Ще однією знаковою подією 1943 р., до якої був причетний педагогічний інститут, стало відкриття 19 вересня Володимирського собору для богослужіння. Справа в тому, що після закриття інституту його бібліотека стала філією Крайової бібліотеки Києва. Саме сюди в серпні 1943 р. із книгосховища Крайової бібліотеки, що розташовувалося в будівлі собору, було перенесено 200,000 книжок [3, с. 513].

Із наближенням фронту до Києва у вересні 1943 р. будівля педагогічного інституту потрапила до прифронтової забороненої зони, де закривалися всі установи й організації та звідки передбачалося відселення цивільних осіб із місцевого населення [37, с. 19].

Висновки. Відновлений за підтримки Київської міської управи в листопаді 1941 р. Київський учительський (із березня 1942 р. – педагогічний) інститут упродовж майже року своєї діяльності так і не сформував професорсько-викладацький склад, не здійснив набір студентів і не розпочав звичного для ЗВО

навчального процесу. Попри це, інститут все ж працював обмежено, ставши єдиним у місті методичним і видавничим центром для вчителів народних шкіл. Скориставшись тим, що на початковому етапі окупації німецька військова адміністрація не надто втручалася в організацію та зміст поновленого в деяких школах міста освітнього процесу восени 1942 р., активні діячі українського націоналістичного руху через міську управу Києва пропагували ідею створення нової української школи, очищеної від більшовицької ідеології та побудованої на основі національного навчання й виховання. З огляду на це було ініційовано підготовку на базі педінституту нових, дерадянізованих навчальних посібників і підручників. Із переходом на початку 1942 р. влади в Києві до рук німецької цивільної окупаційної адміністрації райхскомісаріату «Україна» нацистська освітня політика набуває конкретних обрисів. Розпорядження очолюваного А. Розенбергом Міністерства східних окупованих територій щодо запровадження в Україні обов'язкової двоступеневої семирічної освіти адміністрація райхскомісара Е. Коха де-факто ігнорувала та саботувала. На цьому тлі діяльність відновленого Київського педагогічного інституту набула характеру обмеженої жорсткими окупаційними реаліями організаційної, методичної та видавничої роботи, спрямованої передусім на забезпечення організаційно-методичного супроводу діяльності дозволених нацистами початкових «народних шкіл». У 1942 р. педінститут став місцем проведення засідань Правописної комісії, покликаної виробляти правила оновлення українського правопису. Водночас Київський педагогічний інститут упродовж короткого періоду своєї діяльності був одним із культурних центрів окупованого Києва. У травні-серпні 1942 р. приміщення педінституту стало місцем проведення низки меморіальних, культурних і мистецьких заходів національно-культурного спрямування. Закриття педінституту у вересні 1942 р. пов'язували з планами нацистів ліквідувати будь-які форми середньої та вищої освіти місцевого населення окупованої України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. А. К. Ранком у школі. Українське слово. 1941. Ч. 49. 9 листопада.
2. Беркгоф К. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 455 с.
3. Бібліотеки м. Києва в період нацистської окупації (1941-1943): загальні напрями політики та діяльність окупаційних установ. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941-1943). Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів; уклад: Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова. Київ, 2004. 814 с.
4. Білоус О. П. Освіта та наукове життя. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення; редкол.: Л. В. Легасова та ін. Київ: Аеростат, 2012. – С. 87-94.
5. Важлива справа. Дніпрова хвиля. 1942. № 57. 29 серпня.
6. Відозва Генералькомісара Києва. Нове українське слово. 1941. Ч. 1. 14 грудня.
7. В міському відділі культури й освіти. Нове українське слово. 1942. № 26. 4 лютого.
8. Воля М. Початок навчання в загальних школах. Українське слово. 1941. Ч. 49. 5 листопада.
9. В. Напередодні навчання в школах. Нове українське слово. 1942. № 112. 17 травня.
10. Вшанування пам'яті Лесі Українки в Києві. Голос. 1942. № 30. 13 вересня.
11. В. Я. В київських школах починається навчання. Нове українське слово. 1942. № 108. 13 травня.
12. В. Я. Організуються загальноміські консультаційно-методичні кабінети. Нове українське слово. 1942. № 115. 21 травня.
13. Гінда В. Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті «Україна». Сторінки воєнної історії України. 2012. Вип. 15. С. 61-75.
14. Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941-1943 рр.). Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007. Вип. 15. С. 181-204.

15. Гончаренко І. В. Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Мандрівець. 2011. № 2. С. 34-38.
16. Гончаренко І. В. Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область; ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2013. С. 143-151.
17. Гончаренко О. М., Гончаренко І. В., & Куницький М. П. Нацистська окупаційна політика на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Київ: НВЦ Профі, 2014. 564с.
18. Двірна К., & Демиденко А. Освіта в окупованому Києві (1941-1943 рр.). Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки. Київ, 2015. Вип. 13. С. 190-195.
19. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. Р-2356. Київська міська управа. 1941-1943 рр. Оп. 6, Спр. 24а.
20. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6, Спр. 25.
21. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 222.
22. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 274.
23. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 294.
24. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 312.
25. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 336.
26. ДАКО. Ф. Р-2356. Оп. 6. Спр. 340.
27. ДАКО. Ф. Р-2412. Музей-архів перехідного періоду Київської міської управи. 1941-1943 рр. Оп. 2. Спр. 3.
28. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 4.
29. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2, Спр. 175.
30. ДАКО. Ф. Р-2412. Оп. 2. Спр. 244.
31. ДАКО. Ф. Р-4762. Київський педагогічний інститут. 1942 р. Оп. 1. Спр. 1.
32. ДАКО. Ф. Р-4762. Оп. 1. Спр. 2.
33. Дубровіна Л. А., & Малолетова Н. І. Діяльність Київської міської управи в галузі бібліотечної справи під час нацистської окупації (1941-1942). Бібліотечний вісник. 2003. № 3. С. 17-28.
34. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» 1941-1944 у світлі німецьких документів. Пер. з нім. Г. П. Задвернюк. Київ: Наукова думка, 2008. 270 с.
35. Завдання вчительства: районна конференція вчителів. Відродження. 1942. № 99. 10 вересня.
36. Заболотна Т. В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.: дис... канд. іст. наук.: 07.00.01. Київ, 2008. 259 с.
37. Заболотна Т. Адміністрація Києва в роки нацистської окупації. Київ очима ворога: дослідження, документи свідчення; редкол. Л. В. Легасова. Київ, 2012. С. 14-19.
38. Завітневич В. Шевченко проти Сталіна. Нове українське слово. 1942. № 59. 15 березня.
39. Історія Національної академії наук України (1941-1945): в 2х. ч. Ч. 1. Документи і матеріали; редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.). Київ, 2007. 808 с.
40. К. Д. Вшанування пам'яті великого поета Т. Г. Шевченка. Нове українське слово. 1942. № 58. 14 березня.
41. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення; редкол.: Л. В. Легасова та ін.; Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Київ, 2012. 504 с.
42. Кислиця Д. Світе ясний. Спогади. Від р. Вовчі з Наддніпрянщини до р. Св. Лаврентія на Оттавщині. Оттава: Нові дні, 1987. 452 с.
43. Кістяківський В. Школа недавнього минулого. Українське слово. 1941. Ч. 72. 2 грудня.
44. Комісія для перегляду українського правопису в Києві. Нове українське слово. 1942. № 171. 26 липня.
45. Костючок О. Створення і структурна побудова Київської міської управи за часів німецької військової адміністрації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. Київ, 2010. Вип. 100. С. 30-34.
46. Костючок О. В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2012. 245 с.

47. Книги для українських початкових шкіл. Нове українське слово. 1942. № 109. 14 травня.
48. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.
49. Лабунська Г. Про комсомол у советській школі. Нове українське слово. 1942. № 110. 15 травня.
50. Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник. Харків: Основа, 2005. 464 с.
51. Методична допомога вчителю. Нове українське слово. 1942. № 130. 9 червня.
52. Методично-консультаційне бюро. Нове українське слово. 1942. № 174. 30 липня.
53. Методично-консультаційний кабінет з мови. Нове українське слово. 1942. № 128. 6 червня.
54. Миронюк Т. Василь Завітневич – український церковний диригент США. Чернівці-Київ: Прут, 2011. 501 с.
55. М. П. Нарада директорів шкіл. Українське слово. 1941. Ч. 79. 11 грудня.
56. Музиченко Ю. Українська школа. Українське слово. 1941. Ч. 65. 23 листопада.
57. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова 1834-2004: Історія. Сьогодення. Перспективи; авт. кол.: В. П. Андрущенко (кер. авт. кол.). Київ: Навчальна книга, 2005. 256 с.
58. Націонал-соціалістичне виховання. Нове українське слово. 1941. Ч. 3. 17 грудня.
59. Наукові установи Києва. Нова доба: ілюстрований тижневик. 1942. №12. 22 березня.
60. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів; за ред. П. М. Костриби, С. Д. Пількевича, Ф. П. Шевченко. Київ: Держполітвидав, 1963. 488 с.
61. Нові ремісничі школи. Нове українське слово. 1942. № 119. 27 травня.
62. Нові українські підручники. Нове українське слово. 1942. № 111. 16 травня.
63. О. Ф. Концерт пам'яті К. Г. Стеценка. Нове Українське Слово. 1942. № 144. 20 травня.
64. Полницький Б. Хто керував народною освітою в Україні. Українське слово. 1941. Ч. 42. 28 жовтня.
65. Пришба. Чергові питання в роботі української національної школи. Українське слово. – 1941. Ч. 73. 3 грудня.
66. Р. Д. Цікавий концерт. Нове українське слово. 1942. № 149. 1 липня.
67. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944). Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 90-101.
68. С. Д. Вшанування пам'яті Лесі Українки в Києві. Український голос. 1942. Ч. 37. 10 вересня.
69. С. К. Советська школа і советське виховання. Нове українське слово. 1942. № 93. 25 квітня.
70. С. П. Піклування про дітей у Німеччині. Нове українське слово. 1942. № 36. 15 лютого.
71. Степанишина О. Проблема виховання. Нове українське слово. 1942. № 25. 3 лютого.
72. Таркович Ю. Устійнення українського правопису. Краківські вісті. 1942. Ч. 176. 11 серпня.
73. Терпило П. Українське учительство включається до великої роботи. Українське слово. 1941. Ч. 35. 19 жовтня.
74. Титаренко Д. М. Культурні процеси в Україні у роки нацистської окупації (зона військової адміністрації). Львів-Донецьк, 2014. 442 с.
75. Удовик В. М. Освітні заклади Києва в 1941-1943 рр. Наукові записки: збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ, 2003. Вип. 51. С. 251-260.
76. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2005. 236 с.
77. Утворення імперського комісаріату Україна. Українське слово. 1941. Ч. 62. 20 листопада.
78. Учитель. Викоренити більшовицьку систему виховання з школи! Українське слово. 1941. Ч. 22. 3 жовтня.
79. Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939-1945 рр. Кривий Ріг: Б.в., 2010. 436 с.
80. Шкільні питання. Нове українське слово. 1942. № 8. 13 січня.
81. Школи Адольфа Гітлера. Нове українське слово. 1942. № 130. 9 червня.

82. Школа. Нове українське слово. 1942. № 109. 14 травня.
83. Штуль О. Большевицьке нищення культури й освіти. Українське слово. 1941. Ч. 67. 26 листопада.
84. Юнг В. Народня школа є підготовкою до праці. Нове українське слово. 1942. № 110. 15 травня.
85. Юнг. В. Народня школа є підготовкою до праці (закінчення). Нове українське слово. 1942. № 111. 16 травня.

REFERENCES

1. A. K. *Rankom u shkoli* [In the morning at school]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, November 9. [in Ukrainian].
2. Andruschenko, V. P. (Ed.) (2005). *Natsional'nyj pedahohichnyj universytet imeni M. P. Drahomanova 1834-2004: Istorii. S'ohodennia. Perspektyvy* [Drahomanov National Pedagogical University 1834-2004: History. The present. Perspectives]. Kyiv: Navchal'na knyha. [in Ukrainian].
3. Berkhoff, K. (2011). *Zhnyva rozpachu: zhyttya i smert' v Ukrayini pid natsyst-s'koyu vladoyu* [Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
4. Bilous, O. P. (2012). *Osvita ta naukove zhyttia* [Education and scientific life]. Lehasova, L. V. (Ed.). *Kyiv ochyma voroha: doslidzhennia, dokumenty, svidchennia* [Kyiv through the eyes of the enemy: research, documents, evidence]. (pp. 87-94). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyj arkhiv Kyivs'koi oblasti [State Archives of Kyiv Region – SAKR]. Fund. P-2356. *Kyyivs'ka mis'ka uprava. 1941-1943 rr.* [Kyiv City Council. 1941-1943]. Inventory 6. File. 24a. [in Ukrainian].
6. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 25. [in Ukrainian].
7. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 222. [in Ukrainian].
8. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 274. [in Ukrainian].
9. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 294. [in Ukrainian].
10. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 312. [in Ukrainian].
11. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 336. [in Ukrainian].
12. SAKR. Fund. P-2356. Inventory 6. File. 340. [in Ukrainian].
13. SAKR. Fund. P-2412. *Muzey-arkhiv perekhidnoho periodu Kyyivs'koyi mis'koyi upravly. 1941-1943 rr.* [Museum-archive of the transition period of the Kyiv City Council. 1941-1943.]. Inventory 2. File. 3. [in Ukrainian].
14. SAKR. Fund. P-2412. Inventory 2. File. 4. [in Ukrainian].
15. SAKR. Fund. P-2412. Inventory 2. File. 175. [in Ukrainian].
16. SAKR. Fund. P-2412. Inventory 2. File. 244. [in Ukrainian].
17. SAKR. Fund. P-4762. *Kyyivs'kyi pedahohichnyy instytut. 1942 r.* [Kyiv Pedagogical Institute. 1942]. Inventory 1. File. 1. [in Ukrainian].
18. SAKR. Fund. P-4762. Inventory 1. File. 2. [in Ukrainian].
19. Dubrovina, L. & Malolietova, N. (2003). *Diial'nist' Kyyivs'koyi mis'koyi upravly v haluzi bibliotechnoyi spravy pid chas natsyst-s'koyi okupatsiyi (1941-1942)* [Kyiv town council activities in the field of the library science during the nazi occupation (1941–1942)]. *Bibliotechny visnyk*, 3, 17-28. [in Ukrainian].
20. Dubrovina, L. A. & Malolietova N. I. (Comps.) (2004). *Biblioteky m. Kyieva v period natsysts'koi okupatsii (1941-1943): zahal'ni napriamy polityky ta diial'nist' okupatsijnykh ustanov* [Libraries of Kyiv during the Nazi occupation (1941–1943): general directions of policy and activity of occupation institutions]. *Biblioteky Kyieva v period natsysts'koi okupatsii (1941-1943). Doslidzhennia. Anotovanyj pokazhchyk. Publikatsii dokumentiv* [Libraries of Kyiv during the Nazi occupation (1941–1943). Research. Annotated index. Publication of documents]. (pp. 59-113). Kyiv. [in Ukrainian].
21. Dvirna, K. & Demydenko, A. (2015). *Osvita v okupovanomu Kyievi (1941-1943 rr.)* [Education in occupied Kyiv (1941–1943)]. *Naukovyj chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 6: Istorychni nauky*. 13, 190-195. [in Ukrainian].
22. Gedz, V. (2007). *Dzherela do vyvchennya kul'turnoho zhyttya v okupovanomu Kyievi (1941-1943 rr.)* [Sources to studying of a cultural life in the occupied Kiev (1941–1943)]. *Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teorii ta metodolohiyi: zbirnyk naukovykh prats'* [Special historical disciplines: questions of theory and methods], 15, 181-204. [in Ukrainian].
23. Ghoncharenko, I. V. (2011). *Pedahohichna osvita na terenakh Heneral'noho okruhu «Kyiv» Rajkhskomisariatu «Ukraina» (1941-1944 rr.)* [Pedagogical education on the territory of the General

District "Kyiv" of the Reich Commissariat "Ukraine" (1941-1944)]. *Mandrivets'*, 2, 34-38. [in Ukrainian].

24. Ghoncharenko, I. V. (2013). *Pedahohichna osvita na terenakh Heneral'noho okruhu «Kyiv» Rajkhskomisariatu «Ukraina» (1941-1944 rr.)* [Pedagogical education on the territory of the General District "Kyiv" of the Reich Commissariat "Ukraine" (1941-1944)]. Kremen', V. H. (Ed.). *Vyscha pedahohichna osvita i nauka Ukrainy: istoriia, s'ohodennia ta perspektyvy rozvytku. Kyivs'ka oblast'* [Higher pedagogical education and science of Ukraine: history, present and prospects of development. Kiev region]. (pp.143-151). Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

25. Ginda, V. (2012). *Osvitnya polityka natsystiv v raykhskomisariati «Ukrayina»* [Nazi educational policy in Reichskommissariat Ukraine]. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny* [Pages of military history of Ukraine], 15, 61-75. [in Ukrainian].

26. Goncharenko, O. M., Ghoncharenko, I. V. & Kunytskyi, M. P. (2014). *Natsysts'ka okupatsijna polityka na terenakh Rajkhskomisariatu «Ukraina» (1941-1944 rr.)* [Nazi occupation policy on the territory of the Reich Commissariat "Ukraine" (1941-1944)]. Kyiv: NVTs Profi. [in Ukrainian].

27. K. D. *Vshanuvannia pam'iaty velykoho poeta T. H. Shevchenka* [Honoring the memory of the great poet Taras Shevchenko]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, March 14. [in Ukrainian].

28. Kistiakivs'kyj, V. *Shkola nedavnoho mynuloho* [School of the recent past]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, December 2. [in Ukrainian].

29. *Komisiia dlia perehliadu ukrains'koho pravopysu v Kyievi* [Commission for reviewing the Ukrainian spelling in Kyiv]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, July 26. [in Ukrainian].

30. Kostryba, P. M., Pil'kevych, S. D. & Shevchenko, F. P. (Eds.). (1963). *Nimets'ko-fashysts'kyj okupatsijnyj rezhym na Ukraini: zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Nazi occupation regime in Ukraine: a collection of documents and materials]. Kyiv: Derzhpolitvydav. [in Ukrainian].

31. Kostuchok, O. (2010). *Stvorennia i strukturna pobudova Kyivskoyi mis'koyi upravly za chasyv nimets'koyi viys'kovoyi administratsiyi* [Creating and structural construction of the Kiev city council during the German military administration]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Istoriya* [Bulletin of Taras Shevchenko national university of Kyiv. History]. 100, 30-34. [in Ukrainian].

32. Kostuchok, O. V. (2012). *Stvorennia Kyivskoyi mis'koyi upravly ta ii diial'nist' u sotsial'nij i ekonomichnij sferakh (veresen' 1941 r. – liutyj 1942 r.)* [Establishment of the Kyiv City Council and its activities in the social and economic spheres (September 1941 – February 1942)]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

33. *Knyhy dlia ukrains'kykh pochatkovykh shkil* [Books for Ukrainian primary schools]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, May 14. [in Ukrainian].

34. Kunytskyi, M. P. (2014). *Sotsial'no-pravovyy status mistsevoho naselennia Rajkhskomisariatu «Ukraina» (1941-1944 rr.)* [Socio-legal status of the local population of the Reich Commissariat "Ukraine" (1941-1944)]. Kyiv: NVTs «Profi». [in Ukrainian].

35. Kyslycia, D. (1987). *Svite yasnyy. Spohady. Vid r. Vovchi z Naddnipryanshchyny do r. Sv. Lavrentiya na Ottavshchyni* [Such a clear world. Memoris. From Wowcha river to St. Lawrence river]. Ottawa: Novi dni. [in Ukrainian].

36. Labuns'ka, H. *Pro komsomol u soviets'kij shkoli* [About the Komsomol in the Soviet school]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, May 15. [in Ukrainian].

37. Lehasova, L. V. (Ed.). (2012). *Kyiv ochyma voroha: doslidzhennia, dokumenty, svidchennia* [Kyiv through the eyes of the enemy: research, documents, evidence]. Kyiv. [in Ukrainian].

38. Liubchenko, A. P. (2005). *Vertep (povist'). Opovidannia. Schodennyk* [Nativity scene (story). Story. Diary]. Kharkiv: Osnova. [in Ukrainian].

39. M. P. *Narada dyrektoriv shkil* [School principals meeting]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, December 11. [in Ukrainian].

40. *Metodychno-konsul'tatsijne biuro* [Methodical and consulting bureau]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, Juli 30. [in Ukrainian].

41. *Metodychno-konsul'tatsijnyj kabinet z movy* [Methodical and consulting room on language]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, June 6. [in Ukrainian].

42. *Metodychna dopomoha vchytelvi* [Methodical help to the teacher]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, June 9. [in Ukrainian].

43. Muzychenko, Yu. *Ukrains'ka shkola* [Ukrainian school]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, November 23. [in Ukrainian].

44. Myroniuk, T. (2011). *Vasyl' Zavitnevych – ukrains'kyj tserkovnyj dyryhent SShA* [Vasyl Zavitnevych is a Ukrainian church conductor]. Kyiv-Chernivtsi: Prut. [in Ukrainian].

45. *Naukovi ustanovy Kyieva* [Scientific institutions of Kyiv]. *Nova doba*. 1942, March 22. [in Ukrainian].
46. *Natsional-sotsialistychne vykhovannia* [National Socialist Education]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1941, December 17. [in Ukrainian].
47. *Novi ukrains'ki pidruchnyky* [New Ukrainian textbooks]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, May 16. [in Ukrainian].
48. *Novi remisnychi shkoly* [New craft schools]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, May 27. [in Ukrainian].
49. O. F. *Kontsert pam'iaty K. H. Stetsenka* [Concert in memory of K.G. Stetsenko]. *Nove Ukrains'ke Slovo*. 1942, May 20. [in Ukrainian].
50. Onyschenko, O. S. (Ed.). (2007). *Istoriia Natsional'noi akademii nauk Ukrainy (1941-1945)* [History of the National Academy of Sciences of Ukraine (1941–1945)]. (Vol. 1). Kyiv. [in Ukrainian].
51. Polnyts'kyj, B. *Khto keruvav narodnoiu osvitoiu v Ukraini* [Who managed public education in Ukraine]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, October 28. [in Ukrainian].
52. Pryshba. *Cherhovi pytannia v roboti ukrains'koi natsional'noi shkoly* [Another issue in the work of the Ukrainian national school]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, December 3. [in Ukrainian].
53. R. D. *Tsikavyj kontsert* [An interesting concert]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, July 1. [in Ukrainian].
54. Rekotov, P. V. (1997). *Orhany upravlinnia na okupovanij terytorii Ukrainy (1941-1944)* [Governing bodies in the occupied territory of Ukraine (1941–1944)]. *Ukrainian historical journal*, 3, 90-101. [in Ukrainian].
55. S. D. *Vshanuvannia pam'iaty Lesi Ukrainky v Kyievi* [Honoring the memory of Lesya Ukrainka in Kyiv]. *Ukrains'kyj holos*. 1942, September 10. [in Ukrainian].
56. S. K. *Soviets'ka shkola i soviets'ke vykhovannia* [Soviet school and Soviet education]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, April 25. [in Ukrainian].
57. *Shkola* [School]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, May 14. [in Ukrainian].
58. *Shkoly Adol'fa Hitlera* [Adolf Hitler School]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, June 9. [in Ukrainian].
59. S. P. (1942, February 15). *Pikluvannia pro ditej u Nimechchyni* [Child care in Germany]. *Nove ukrains'ke slovo*, p. 4. [in Ukrainian].
60. *Shkil'ni pytannia* [School questions]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, January 13. [in Ukrainian].
61. Shajkan, V. (2010). *Ideolohichna borot'ba v Ukraini periodu Druhoi svitovoi vijny 1939-1945 rr.* [Ideological struggle in Ukraine during the Second World War 1939–1945]. Kryvyi Rih. [in Ukrainian].
62. Shtul', O. *Bol'shevyts'ke nyschennia kul'tury j osvity* [Bolshevik destruction of culture and education]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, November 26. [in Ukrainian].
63. Stepanyshyna, O. *Problema vykhovannia* [The problem of education]. *Nove ukrains'ke slovo*. 1942, February 3. [in Ukrainian].
64. Tarkovych, Yu. *Ustijnennia ukrains'koho pravopysu* [Clarification of Ukrainian spelling]. *Krakvis'ki visti*. 1942, August 11. [in Ukrainian].
65. Terpylo, P. *Ukrains'ke uchytel'stvo vkluchaet'sia do velykoi roboty* [Ukrainian teachers are involved in a lot of work]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, October 19. [in Ukrainian].
66. Tytarenko, D. M. (2014). *Kul'turni protsesy v Ukraini u roky natsyts'koi okupatsii (zona vijs'kovoï administratsii)* [Cultural processes in Ukraine during the Nazi occupation (military administration zone)]. L'viv-Donets'k. [in Ukrainian].
67. *Uchytel'. Vykorenyty bil'shovyts'ku systemu vykhovannia z shkoly!* [Eradicate the Bolshevik system of education from school!]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, October 3. [in Ukrainian].
68. Udovik, V. N. (2005). *Nimets'ko-fashyst's'kyi okupatsynnyy rezhym (1941-1944 rr.) na terytoriyi heneral'noyi oblasti «Kyiv» (Kyiv's'ka ta Poltav's'ka oblasti)* [Fascist an occupational mode (1941–1944) in territory of general area "Kiev" (the Kiev and Poltava areas)]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
69. Udovyk, V. M. (2003). *Osvitni zaklady Kyieva v 1941-1943 rokakh* [Educational institutions of Kyiv in 1941-1943]. *Naukovi zapysky: zbirnyk naukovykh statej Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, 51. 251-260. [in Ukrainian].
70. *Utvorennia impers'koho komisariatu Ukraina* [Establishment of the Imperial Commissariat Ukraine]. *Ukrains'ke slovo*. 1941, November 20. [in Ukrainian].
71. *Vazhlyva sprava* [An important matter]. *Dniprova khvyliia*. 1942, August 29. [in Ukrainian].

72. *Vidozva Heneral'komisara Kyieva* [Recall of the Commissioner General of Kyiv]. Nove ukrains'ke slovo. 1941, December 14. [in Ukrainian].
73. *V mis'komu viddili kul'tury j osvity* [In the city department of culture and education]. Nove ukrains'ke slovo. 1942, February 4. [in Ukrainian].
74. *V. Naperedodni navchannia v shkolakh* [On the eve of schooling]. Nove Ukrains'ke slovo. 1942, May 17. [in Ukrainian].
75. *V. Ya. Orhanizovuiut'sia zahal'nomis'ki konsul'tatsijno-metodychni kabinyety* [Citywide consultation and methodical offices are organized]. Nove ukrains'ke slovo. 1942, May 13. [in Ukrainian].
76. *V. Ya. V kyivs'kykh shkolakh pochynaiet'sia navchannia* [Education begins in Kyiv schools]. Nove ukrains'ke slovo. 1942, May 13. [in Ukrainian].
77. *Volia, M. Pochatok navchannia v zahal'nykh shkolakh* [Beginning of education in general schools]. Ukrains'ke slovo. 1941, November 5. [in Ukrainian].
78. *Vshanuvannia pam'iaty Lesi Ukrainky v Kyievi* [Honoring the memory of Lesya Ukrainka in Kyiv]. Holos. 1942, September 13. [in Ukrainian].
79. *Yerzhabkova, B. (2008). Shkil'na sprava ta shkil'na polityka v reykhskomisariati «Ukrayina» 1941-1944 u svitli nimets'kykh dokumentiv* [School affairs and school policy in the Reich Commissariat "Ukraine" 1941-1944 in the light of German documents]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
80. *Yunh, V. Narodnia shkola ie pidhotovkoiu do pratsi* [Public school is a preparation for work]. Nove ukrains'ke slovo. 1942, May 15. [in Ukrainian].
81. *Yunh, V. Narodnia shkola ie pidhotovkoiu do pratsi (zakinchennia)* [Public school is a preparation for work (graduation)]. Nove ukrains'ke slovo. 1942, May 16. [in Ukrainian].
82. *Zabolotna, T. (2012). Administratsiia Kyieva v roky natsysts'koi okupatsii* [Kyiv administration during the Nazi occupation]. Lehasova, L. V. (Ed.). Kyiv ochyma voroha: doslidzhennia, dokumenty, svidchennia [Kyiv through the eyes of the enemy: research, documents, evidence]. (pp. 14–19). Kyiv. [in Ukrainian].
83. *Zabolotna, T. V. (2008). Povsyakdenne zhyttia naseleennya Kyieva v roky natsysts'koyi okupatsiyi 1941–1943 rr.* [Everyday life of Kyiv population during the Nazi occupation 1941–1943]. (Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].
84. *Zavdannia vchytel'stva: rajonova konferentsiia vchyteliv* [Tasks of teaching: district conference of teachers]. Vidrozhennia. 1942, September 10. [in Ukrainian].
85. *Zavitnevych, V. Shevchenko proty Stalina* [Shevchenko against Stalin]. Nove ukrains'ke slovo. 1942, March 15. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії / Received 16.07.2021
Прорецензована / Reviewed 30.07.2021
Рекомендована до друку / Accepted 16.08.2021